

Zoo – místo geografického vzdělávání?

Krajinná sféra nabývá na různých místech Země díky přírodním i lidským faktorům mnoha podob. Rozdíly jsou nejenom mezi kontinenty, ale i v rámci nich. Například Afrika, to je kontinent suchých pouští i vlhkých pralesů. Kontinent velkých měst s mrakodrapy i chudinskými čtvrtěmi, stejně tak jako vesniček z hlíny. Zamysleme se tedy, zda je např. Afrika taková, jak nám ji představují zoo. A mohou nám tím nějak pomoci při výuce geografie?

Zoologické zahrady a další zoologická zařízení (souhrnně zoo) jsou trvalé (resp. dlouhodobě existující) areály, které veřejnosti představují zejména kolekce zvířat. Samo o sobě by to však nestačilo, a tak nabývají mnoha dalších významů. Ty se přitom v průběhu posledních dvou a půl století výrazně proměňovaly, a i nadále se mění v souvislosti se změnami ve společnosti. Zoo měnily vzhled a seznam jejich funkcí se postupně rozšiřoval. Původně se jednalo o místa určená zejména pro zakladatele a jejich přátele (motivité lidé, panovníci či spolky, kde do zoo měli přístup jen jejich členové). Sloužila rekreaci, zábavě a plnila společenskou funkci. V moderní době první poloviny 20. století se zoo staly místy trávení volného času pro širokou veřejnost. To ještě získalo na významu v období po druhé světové válce, kdy Evropa zaznamenala silný populační přírůstek. V posledních desetiletích vzniklo mnoho nových zoo a spektrum základních funkcí se dále rozšířilo. Díky výzkumu se daří lépe chápat potřeby zvířat, a zvyšovat tak počet druhů, které je člověk ve své péči schopen rozmnožovat. Velký význam nabývají zahrady i z hlediska ochrany přírody – například tzv. in-situ i ex-situ projektů (Frost 2011), kdy se zoo cíleně snaží vybudovat životaschopné populace ohrožených druhů zvířat v zajetí i v jejich původní oblasti výskytu. Zde je ukotveno základní opodstatnění existence zoo. Ochranná funkce se prolíná se vzděláváním, díky němuž mají zoo možnost šířit ideje ochrany přírody mezi širokou veřejností. Ale neposkytují svým návštěvníkům ještě jiné informace? Třeba o „exotických“ zemích, jejich obyvatelstvu a kultuře? Mohou tím zoo pomoci geografickému vzdělávání?

Zoo a vzdělávání

Vzdělávání je jedním ze základních úkolů tzv. moderních, resp. postmoderních zoo (Sheridan 2016).

Může přitom nabývat mnoha podob. Nejjednodušší formou vzdělávání, kterou si ani řada návštěvníků nemusí uvědomovat, je už samotná návštěva. Vjemy a poznatky z pozorování zvířat a z informačních tabulí mohou být ještě doplněny např. komentovaným krmením a předváděním vybraných živočichů. Kromě této neformální podoby vzdělávání existují i další formy. Jde hlavně o výukové programy (často v rámci tzv. zooškol) určené školní mládeži. Díky spolupráci s pedagogy navštěvují zoo školní třídy, jimž je poskytnut odborný výklad. Žáci tak do zoo nejdou ve svém volném čase. Jde o součást výuky.

Zoo po celém světě patří k nejnavštěvovanějším cílům místních, návštěvníků i turistů (Fialová, Nekolný 2015). Disponují tak značným vzdělávacím potenciálem. Je proto vhodné zamyslet se nad tím, jakým způsobem prezentují nejen zvířata, ale také svět. Tedy jak spoluvytvářejí naše představy,

Lukáš Nekolný

Univerzita Karlova,
Přírodovědecká fakulta,
katedra sociální geografie
a regionálního rozvoje;
lukas.nekolny@natur.cuni.cz

OBR. 1 Egyptský templ
v Zoo Antverpy (Belgie).
Foto: Lukáš Nekolný.

OBR. 2 Africká vesnice Matongo v Zoo Jihlava – první stavba svého druhu u nás vznikla v roce 2003. Od té doby měla několik více či méně podobných a hodnotných následovníků. Foto: Lukáš Nekolný.

znalosti, vnímání míst blízkých i dalekých. Hlavní návštěvnickou skupinou zoo jsou bezesporu rodiny s dětmi. Dětem může být již od malička vštěpováno šetrné a udržitelné chování k přírodě a svůj podíl v tom mohou sehrát právě zoo. Ochrana přírody je vůbec tím nejvíce proklamovaným (byť nikoliv jediným) tématem vzdělávání v zoo (zabývá se jím např. Moss, Esson 2013). Ačkoliv je počet osob, které prošly nějakým výukovým programem v zoo řádově nižší než počet běžných návštěvníků, nejde o zanedbatelná čísla. Sheridan (2016) uvádí, že celkem v devíti evropských zoo se ročně jedná o více než 100 tisíc dětí, které se výukových programů zúčastní (mezi nimi je i Zoo Praha).

Zoo jako tematické parky?

První tzv. novodobá zoo vznikla ve vídeňském Schönbrunnu v polovině 18. století. Tehdy sice ještě šlo o císařskou menažerii, ale na rozdíl od těch předchozích byla přístupná veřejnosti. Vědecky zaměřené zoologické zahrady v Paříži a Londýně vznikly jen o několik desítek let později a staly se inspirací pro mnohé další. Hromadné „zrození“ zoologických zahrad je totiž spojeno až s polovinou devatenáctého století. Šlo mimo jiné o dobu romantismu, o období, v němž byly zakládány rozsáhlé krajinářské parky s exoticky laděnými pavilony a dalšími stavbami (např. zámecký park s minaretem v Lednici). Tento romantický zájem o exotiku se uplatňoval taktéž v tehdy zakládaných zoologických zahradách (Baratay, Hardouin-Fugier 2004). Oproti jiným parkům byl doplněn o voliéry a klece

pro chovaná zvířata. Na českém území v té době žádná skutečná zoologická zahrada nefungovala. První areál dnes považovaný za zoologickou zahradu vznikl až roku 1919 v Liberci (např. Jiroušek 2005). Lze ale použít příklady z jiných evropských států. Např. zoo v belgických Antverpách již v roce 1856 vybudovala egyptský templ, který se stal domovem pro zvířata z celé Afriky (obr. 1). Afriku symbolizovala právě egyptská architektura (Frost 2011). Podobně dodnes slouží stavby také v německých zoo v Berlíně a Kolíně nad Rýnem.

Nezanedbatelná část 20. století ale byla reprezentována esteticky jednoduchým a ryze účelným stylem, kde primární bylo vystavování zvířat. Např. ve třicátých letech pronikla do zoo funkcionalistická architektura, dnes ceněná a leckdy památkově chráněná. V 60. letech 20. století došlo u „vedoucích“ zoo k revitalizaci estetiky v duchu romantismu, tentokrát však s bujnou vegetací a doprovázené odstraňováním klecí. Na konci minulého století pak začaly vznikat expozice představující ekosystémy, doplněné mnoha etnografickými prvky, zejména typickými stavbami, někdy dokonce vybavenými předměty běžné potřeby. Zoo někdejšího východního bloku měly oproti těm západním vývojově zpoždění. Zoo v Česku však tento rozdíl smazaly díky rychlému rozvoji a razantní změně v zaměření a způsobu vystavování zvířat po roce 1990. V mnohých zahradách se začaly objevovat pro vybrané regiony či kontinenty charakteristické stavby, stejně jako flóra a další specifické prvky, které se snaží více či méně výstižně utvářet obrazy reality různých míst

Přílohu k článku (studijní projekt Co se (ne)dozvíme v zoo autorky Terezy Kocové) najdete na webu Geografických rozhledů.

a oblastí. Regiony se stávají spojujícím tématem. Dochází k tematizaci zoo na jiné než čistě zoologické bázi. Proto je zřejmé, že se ze zoo mnohde do určité míry stávají tematické parky (např. Gelná 2010).

Etnografické prvky v zoo

Etnograficky cenné stavby patří k zoo od jejich počátků. Dnes zažívají značnou renesanci, avšak samozřejmě ne všechny zoo představují zvířata a regiony jejich přirozeného výskytu v tomto finančně nákladnějším duchu. Společným trendem je ale přece jen částečný odklon od ve své době tradičního prezentování zvířat podle taxonomických skupin (např. primáti, šelmy) a přesun ke členění do geografických celků. To umožňuje, aby se zoo od sebe vzájemně více lišily, byly unikátní, a tak i návštěvnický atraktivnější.

V Česku dnes existuje 15 tradičních zoologických zahrad, které vznikly před rokem 1989 a jsou sdruženy do Unie českých a slovenských zoo. Kromě těchto institucí funguje několik desítek menších či větších zařízení chovajících a vystavujících zvířata. Jelikož je využívání etnografických a zeměpisných prvků poměrně nákladné, týká se (až na pár výjimek) pouze zmíněných tradičních zoologických zahrad, které jsou v majetku krajů a měst. A ani u nich nejde o samozřejmost. Zatímco některé prvky jsou ojedinělé, jiné nalezneme relativně často.

Jestliže zanalyzujeme právě tradiční české zoo, etnografické prvky zahrady obohacují hlavně v posledních patnácti letech. Tím nejrozšířenějším příkladem jsou „africké vesnice“. Z 15 zoo se s nimi setkáme v pěti zařízeních (Jihlava, Brno, Dvůr Králové, Zlín, Hluboká), tedy v každém třetím. To není zanedbatelné, zvláště vezmeme-li v úvahu, že tři z nich si jsou velmi podobné. Nejstarší byla vybudována v Jihlavě (2003) a jednalo se o první velký etnografický areál v českých zoo (obr. 2). Sklidil úspěch. Zoo získala něco unikátního, a návštěvnost od té doby neklesla pod 200 tisíc vstupů za rok. Takřka totožná vesnice (dokonce od stejného architekta) pak vznikla v blízké zoo v Brně s odstupem 11 let. Tyto expoziční celky se vzájemně podobají nejen estetickým ztvárněním, ale částečně též druhovou skladbou zvířat. Vzhledem k potřebě zoo se od sebe vzájemně odlišovat to není nejlepší. Na stranu druhou jde vlastně o přenos úspěšného expozičního konceptu, jenž dokáže chytře předat informace o Africe – nejen skrze chované živočichy, ale též díky stavbám, originálům či kopiím předmětů domorodců, hudbě či místním produktům. Zároveň takový komplex nenásilně zajišťuje tolik potřebnou infrastrukturu ubikací zvířat, toalet i občerstvení. Přesnější zeměpisné zařazení a autenticita zmíněných afrických vesnic s kruhovými hliněnými chýšemi však nemusí být zcela jednoznačné. Jiná situace je v Zoo Zlín, kde v rámci expozičního celku

Etiopie vznikla kopie etiopské osady kmene Konso. Podobný stav panuje v královédvorské zoo – vznikla tu jihoafrická i západoafrická vesnička.

Zde je důležité si položit otázku, jak vlastně působí etnografické stavby na návštěvníky a také, jak na ně mají působit? Jistě je vhodné představit lidem, jak se žije v Africe, ale na druhou stranu by nemělo docházet k dalšímu prohlubování stereotypizace vidění vzdálených oblastí, v tomto případě afrického kontinentu, ve vyspělém západním světě. K tomu přitom stejné pojmání tamních vesnic ve více zoo může vést. Je ale zřejmé, že neexistuje jen jedna tvář Afriky. Také z hlediska návštěvnického managementu je zásadní odlišit se od konkurence, a nestavět podobné expozice. Problémem navíc zůstává, že do zoo se chodí lidé rekreovat, a je tak snaha vybudovat přívětivé a „oku lahodící“ prostředí. To může znemožňovat více reflektovat jiné stránky jednotlivých míst. Častým stavebním materiálem v Africe je dnes také plech. Použití zrezavělých plechových střech na expozici afrických primátů v Zoo Jihlava (obr. 3) však působí nepříliš esteticky, je možná až odpudivé. Přesto může mít takové pojetí značný edukativní přesah.

OBR. 3 Expozice afrických primátů v Zoo Jihlava – různobarevné plechové zastřešení přináší různé reakce, i proto stavba patří mezi kontroverzní. Co si o ní myslíte vy? Mají takto pojeté stavby být součástí parkových areálů typu zoo? Diskutujte. Foto: Lukáš Nekolný.

OBR. 4 Nápis oznamující návštěvníkovi, v jakém regionu se pomyslně nachází. Lidé tak mohou fixovat (vhodně i nevhodně) různé aspekty a symboly do souvislosti s danou oblastí. Na příkladu ze Zoo Zlín je vidět, že se snaží upozornit na to, že i Asie je kontinentem kontrastů. Foto: Lukáš Nekolný.

OBR. 5 Expozici pand červených, žijících v podhůří Himálaje, doplňuje naučná tabule o buddhismu i socha samotného Buddhy. Zoo tak referují také o náboženstvích typických pro místa, z nichž prezentují zvířata. Zoo Zlín.
Foto: Lukáš Nekolný.

Abstract

Zoo – site of geographical education. Zoological gardens belong to the most visited tourist attractions and therefore they are also sites with considerable potential for education. Functional and landscape changes in gardens give rise to creation of regional concept areas which present animal habitat, including flora, ethnicity presentation or regional-typical buildings. Also using of geographical names can provide geographical knowledge and awareness improvement among people of all generations. Nevertheless, there is a risk of rising distorting stereotypes.

Zoo a zeměpisné názvy

K výše předestřenému má blízko též otázka užívání místopisných a na regiony odkazujících názvů. Některé zoo prezentují celé kontinenty (Afrika, Asie), a tak se v mapkách a na směrovkách setkáme s jejich označením a na naučných tabulích též s jejich typickými rysy (obr. 4). Často jsou využívány i další zeměpisné názvy – např. jména ostrovů a souostroví (Shetlandy, Madagaskar), poloostrovů (Yucatán, Kamčatka), nížin (Amazonie), pohoří (Himálaj), zálivů (Baja California), řek (Paraná, česká řeka – Úhlava) či jezer (Tanganika). Lze se setkat také s názvy států (Etiopie, Indie), které mohou být vnímány také jako zjednodušení pro fyzickogeografické pojmy (Etiopská vysočina, Přední Indie). Dále jde o názvy regionů, provincií s typickou přírodou (Sečuán), národní parky či rezervace (nepálský Čitván). Někdy nechybí ani pojmenování snažící se upozornit na místní etnikum či národ. Názvy expozic také nejsou pojmenovány v místních jazycích (např. *Malay Medan* = Malajské údolí, africká vesnice *Matongo* = ve svahilštině „vesnice v poušti“).

Pro výuku zeměpisu v zoo jsou nejvýhodnějšími ty areály, které jsou rozčleněny do geografických celků (např. Zlín, Plzeň, Jihlava). Právě v nich se často setkáme i s prvky odkazujícími na kontext prezentovaných oblastí. V Zoo Zlín tak lze „projet Ameriku, Austrálii, Asii a Afriku“. Amerika je tu přitom ještě expozičně členěna na Yucatán (tropická hala s informacemi o mayské civilizaci), sušší Mexiko i s expozicí hospodářských plodin. Nechybí však ani amazonská oblast se spoustou vody i chýšemi, a navíc zarostlá bujnou (byť středoevropskou) vegetací. V rámci zdejší „Afriky“ je speciálně prezentována rozmanitost Etiopie. Typickým příkladem geografické expozice může být taktéž výběh pand červených, napodobující vysokohorské prostředí jejich domoviny. Na výběh navazují typické tibetské modlitebny

praporek a mlýnky, soška Buddhy a naučné tabule o buddhismu v oblasti Himálaje (obr. 5). V blízké japonské zahradě nechybí ani ozvučení, které dokresluje atmosféru.

Podobné pojetí vhodné pro geografickou výuku typických prvků z celého světa mají zoo v Plzni či Jihlavě. Zoo Dvůr Králové se dlouhodobě zaměřuje na africké kopytníky a od roku 2012 taktéž na další africká zvířata, stavby, kulturu, umění i jídlo. Mezi místa se značným potenciálem zeměpisného vzdělávání patří také brněnská zoo. Severské expozice Kamčatky doplňují kamčatské chalupy, severoamerickou faunu lze pozorovat ze srubu indiánů Haida, o jejichž životě se tu můžeme dozvědět mnoho zajímavých informací. Nechybí ani několik originálních artefaktů. K severoamerickým prériím zase patří bizoni a indiánská vesnice s týpí.

Závěr

Zoo mají kromě jiného význam ve vzdělávání. A to nejenom v tom zoologickém, ale též botanickém či geografickém. Většina zoo totiž už dávno neukazuje jen zvířata. Snaží se různými prostředky navodit atmosféru oblasti, v níž živočichové žijí, a pokud možno seznámit návštěvníky i s životem obyvatel. Zatímco pojmenování v místních jazycích můžeme označit spíše jako zajímavost (byť rovněž rozšiřuje znalosti), propojování informací názvu hor, státu či národního parku s určitou faunou, flórou, kulturou a tamním obyvatelstvem lze vnímat jako velmi užitečné. Na druhou stranu, ač je tato myšlenka chválná, existuje v určitých případech riziko zvyšování stereotypů o mimoevropském prostředí a tamních lidech. Proto si položíme otázku, jak návštěvníci, a tedy i učitelé a studenti, vnímají geografické a etnografické prvky v zoo, popř. v jiných turistických cílech. Zkusme využít zoo jako netradiční místo geografického vzdělávání (více viz školní projekt v online příloze na webu časopisu).

Literatura a zdroje dat

- BARATAY, E., HARDOUIN-FUGIER, E. (2004): ZOO: a history of zoological gardens in the West. Reaktion books, Londýn.
- FIALOVÁ, D., NEKOLNÝ, L. (2015): Rub a líc turistické přitažlivosti. Geografické rozhledy, 24(4), 8–9.
- FROST, W. (2011): Zoos and Tourism: Conservation, Education, Entertainment? Channel View Publications, Buffalo.
- GELNÁ, T. (2010): Zábavní komplexy a jejich regionální dopady. Geografické rozhledy, 19(4), 26–27.
- JIROUŠEK, V. T. (2005): Zoologické zahrady České republiky a jejich přínos k ochraně biologické rozmanitosti. Ministerstvo životního prostředí, Praha.
- MOSS, A., ESSON, M. (2013): The Educational Claims of Zoos: Where Do We Go from Here? Zoo Biology, 32(1), 13–18.
- SHERIDAN, A. (2016): Europas Zoo unter der Lupe: Sheridans Handbuch der Zoos in Europa. Schöningh, K. (Verlag), Münster.

Subsaharská Afrika

Afrika snů a skutečností po 70 letech

Proměny Oranžské řeky

Zoo – místo geografického vzdělávání?

3

Tento soubor (článek) je vlastnictvím časopisu Geografické rozhledy a podléhá právní ochraně. ■ Vydavatel i nakladatel časopisu si vyhrazují právo článek zveřejňovat na webových stránkách a sociálních sítích časopisu za účelem propagace časopisu. ■ Dílo není určeno ke komerčnímu využití. Smí se šířit, pokud jsou korektně uvedeny údaje o autorovi, článku a jako zdroj citován časopis Geografické rozhledy.